

V

VÂFÎ, Ali Abdülvâhid

(علي عبدالواحد وافي)

(1901-1992)

Mısır ve Arap dünyasında
sosyoloji biliminin kurucusu.

و

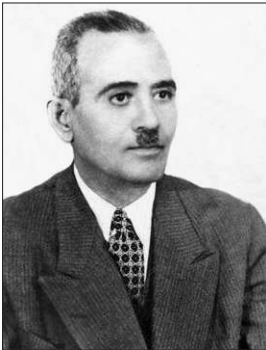
Babasının öğretmenlik yaptığı Sudan'ın Ümmüdüрман şehrinde doğdu. Mısırlı olan babası 1872'de Kahire'de kurulan ve dinî ilimler yanında müsbet ilimlerin de okutulduğu Dârülulûm'un ilk mezunlarından. 1900'lü yılların başında Sudan'da Emîriye okullarında ve 1902'de yine Sudan'da açılan Gordon Koleji'nde (bugün Hartum Üniversitesi) Arap dili ve İslâm hukuku hocalığı yaptı. Ali Abdülvâhid, 1905'te babasının Sudan'daki görevinin sona ermesi üzerine ailesiyle birlikte Mısır'a gitti ve Ezher okullarında öğrenim görmeye başladı. Önce Kur'an'ı, ardından çeşitli ilimlere dair temel metinleri ezberledi. 1925'te Kahire'deki Dârülulûm'dan mezun oldu. Eğitim Bakanlığı'ndan kazandığı bursla Paris'e gitti. 1928'de Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Bunun yanında 1926-1929 yıllarında aynı üniversitenin ahlâk, sosyoloji, ekonomi, pedagoji, psikoloji, felsefe alanlarında kendini geliştirdi ve dört yeterlilik belgesi aldı. Sorbonne'da felsefe doktorasını verdikten sonra 1931'de ülkesine döndü; Dârülulûm'da altı yıl süreyle psikoloji, pedagoji ve sosyoloji dersleri verdi. Bu arada Ezher Üniversitesi'nde de ders okuttu. Ardından Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne öğretim üyesi olarak tayin edildi (1936). Burada sosyoloji çalışmalarını geliştirdi ve bölüm başkanı oldu. Sosyoloji biliminin eğitimini Arapçalaştırdı.

Dârülulûm, Kahire Üniversitesi'ne bağlandıktan ve Felsefe Bölümü açıldıktan sonra bu fakülteye geçti (1947). 1949'da tekrar Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne dönerek sosyoloji ve felsefe araştırmaları bölüm başkanlığı (1949) ve fakülte dekanlığı (1950) yaptı. Ayrıca Ezher Üniversitesi Eğitim Fakültesi dekanlığı, Hartum Ümmüdüрман Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Fakültesi dekanlıkları görevlerinde bulundu. Yine Ümmüdüрман Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde bölüm başkanı olarak çalıştı. Riyad İmam Muhammed b. Suûd, Cezayir Kosantîne ve Rabat V. Muhammed üniversiteleri sosyoloji bölümlerinde öğretim üyesi ve başkan olarak görev aldı. Mısır sosyoloji ve felsefe cemiyetlerini kurdu, ilmi yayınlarını yönetti. Kahire Arap Dili Kurumu'na üye seçildi. Diğer birçok kurumda üye ve başkan olarak çalıştı. 1987'de sosyal bilimlerde devlet nişan ödülü aldı. 6 Mart 1992'de Kahire'de öldü.

Mısır ve Arap dünyasında sosyoloji bilimi ve alt dallarının kurucusu kabul edilen Ali Abdülvâhid Vâfi eğitim öğretim faaliyetinin yanı sıra elli kadar eser kaleme almış, birçok ilmi toplantıda tebliğler sunmuştur. Eserleri arasında özellikle *Beyne's-Ş-Şî'a ve Ehli's-sünne* dönemin bazı araştırmacıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Pakistanlı araştırmacı İhsan İlâhî Zahîr, bu konuyla ilgili eserinde (bk. bibl.) Vâfi'yi şiddetle eleştirir. Vâfi eserlerinde çeşitli konuları bilimsel deliller ortaya koyarak aydınlığa kavuşturmuş, bazı alanlarda öncülük yapmış, birçok kişiye örnek olmuş bir bilim adamı olarak Mısır'da ve Arap dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

Eserleri. 1. *Fıkhü'l-luğa* (Kahire 1944, 1962, 1973). Daha önce yazdığı *İlmü'l-luğa'nın* (Kahire 1941, 1944) devamıdır. *İlmü'l-luğa'da* dillerin türemesi esnasında dayandıkları genel kurallar, bunların nesilden nesile aktarılması ile asıl kökten birçok dalın çıkarak yayılması, bunların birbiriyle olan bağlantıları ve farklı açılar-

dan gelişmeleri ele alınmıştır. *Fıkhü'l-luğa'da* ise Sâmi dilleri ve özellikle Arap dili üzerinde durulmuş, öncelikle Akad, Bâbil ve Asur dilleri, Ken'ânî diller, Ârâ-mîce, eski Yemen dili ve Sâmi Habeş dilini incelemelerinin ardından Arap diline geçilmiş, Arapça'nın Sâmi dilleri arasındaki yeri, doğuşu, gelişmesi, lehçeleri, Kur'an'ın ve Câhiliye edebiyatının Kureys lehçesiyle yazılması, Kur'an ve hadislerin Arapça'ya etkisi; lehçeler ve Arap dilinin dil bilimi açısından özellikleri gibi konular ayrıntılı biçimde incelenmiştir. 2. *el-Luğa ve'l-müctema'* (Kahire 1945). Eserde dilin gelişmesi, dillerin çatışması, ana dilin ağız ve lehçelere ayrılması, dil ve toplum meseleleri bilimsel verilerle anlatılmıştır. 3. *el-Hürriyye fi'l-İslâm* (Kahire 1968). Yazar bu eserinde İslâm'ın kişi özgürlüğünü diğerlerinin özgürlüğüne ve genelin yararlarına zarar vermeden tasavvur ettiğini, özgürlük ilkesine düşünce, ifade, siyaset ve idare gibi hayatın çeşitli katmanlarında değer verdiğini dile getirmiş, İslâm'ın medeniyet, din, düşünce, ifade, siyaset ve yönetim konularına bakışı ile diğer dinlerin bakışını tarafsız bir şekilde değerlendirmiştir. Eserde ayrıca İslâm öncesinde kölelik, İslâm'ın kölelere tanıdığı özgürlük ve kölelerin hakları, İslâm'da dinî tartışmalar, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi konular incelenmiştir. 4. *Abkariyyetü İbn Haldûn / 'Abdurrahmân b. Haldûn: Hayâtühü ve âşâruhü ve mezâhiru 'abkariyyetihî* (Kahire 1973). Eserde İbn Haldûn'un kendisinden sonraki nesillere miras bıraktığı özgür düşünce ve buluşlar, özellikle sosyoloji bilimini ortaya koyduğu meşhur *Muḳaddime*'sindeki incelemeler ve daha önce hiç kimse tarafından dile getirilmeyen konular yer almış, İbn Haldûn'un hayatı, eserleri, düşünceleri ve özellikle sosyoloji alanındaki yeri anlatılmıştır. Yazarın ifadesine göre 1925'te Mısır Üniversitesi kurulduğunda Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe Bölümü açılmış, bölümün programına sosyoloji zorunlu ders olarak konulmuştur. Ancak o yıllarda bu dersi okutanların sosyoloji ilminin İbn Haldûn tarafından tesis edildiği konusuna pek eğilmediklerini, dolayısıyla yabancı hocaların yoğun olduğu bu dönemde *Muḳaddime*'nin gerektiği kadar ele alınmadığını belirtmiş, 1936'da sosyoloji dersini

Ali
Abdülvâhid
Vâfi

kendisi üstlenince İbn Haldûn'un bu yönü üzerinde durmaya ve *Muḳaddime*'yi sosyolojik açıdan incelemeye karar verdiğini ifade etmiştir. 5. *el-Medînetü'l-fâzıla li'l-Fârâbî*. Üç bölüm halinde düzenlenen kitabın ilk bölümü Fârâbî'nin hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyetine ayrılmıştır. İkinci bölümde Fârâbî'nin *Ârâ'ü ehli'l-Medîneti'l-fâzıla* adlı eserinin muhtevası ile kitapta varılan sonuçlar, dayandığı felsefi ve sosyal görüşler, eserin insanlık mirasına olan katkısı irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise kitabın içerdiği önemli dört noktaya değinilmiş, Fârâbî'nin üslubu ve düşünce metotları ele alınmıştır.

Diğer Eserleri: *Naẓariyyetün ictimâ'iyye fi'r-rıḳ* (*Contribution à une théorie sociologique de l'esclavage*), *el-Farḳ beyne rıḳḳı'r-recül ve rıḳḳı'l-mer'e* (Paris 1931; bu iki eser müellifin Paris'te hazırladığı doktora çalışmasıdır), *el-İḳtişâdü's-siyâsî* (Kahire 1934), *el-Üsre ve'l-müctema'* (Kahire 1945), *el-Mes'ûliyye ve'l-cezâ'* (Kahire 1945), *Aḳdemü'l-buḥûşî'l-ictimâ'iyye inde ḳudemâ'l-Yûnân* (Kahire 1951), *el-Felsefetü'l-ictimâ'iyye li'bn Haldûn ve Auguste Comte* (Kahire 1955), *Hayâtü'l-müctema'ât* (Kahire 1958), *'İlmü'l-ma'rife* (epistemoloji, Kahire 1957), *Müşkilâtü'l-müctema'i'l-Mıṣrî* (Kahire 1958), *el-Verâşe ve'l-bî'e* (Kahire 1970), *Abdurrahmân b. Haldûn münşî'ü 'ilmi'l-ictimâ'* (Kahire 1975), *el-Buḥûş fi'l-İslâm ve'l-ictimâ'* (Kahire 1977), *Ḳıṣṣatü'l-mülkiyye fi'l-âlem* (Kahire 1987), *Ḳıṣṣatü'z-zevâc ve'l-uzûbe fi'l-âlem* (Kahire 1987), *Ġarâ'ibü'n-nuẓum ve't-teḳâlid ve'l-âdât* (I-II, Kahire, ts.), *el-Müctema'u'l-Arabî, el-Hünûdü'l-ḥumr, el-La'ib ve'l-amel, Ta'limât li-müderrisi'l-luġati'l-Arabiyye* (Kahire 1937), *Lemḥa fi târiḫi edebî'l-Yûnân* (Kahire 1939), *'İlmü'l-luġa* (Kahire 1944, 1984), *Neṣ'etü'l-luġa* (Kahire 1947), *el-yehûdiyye ve'l-yehûd* (Kahire, ts.), *ed-Dimuḳrâtiyye fi'l-İslâm, el-Lemḥa fi târiḫi'l-Ezher* (Kahire 1936), *el-İslâm fi naẓari'l-Ġarb* (Beyrut 1953), *Beytü't-tâ'a ve't-ḫalâḳ ve te'addüdü'z-zevceât fi'l-İslâm* (Kahire 1960, dizi), *eş-Şavm ve'l-uḫḫiyye* (Kahire 1963, dizi), *el-Esfârü'l-muḳaddese* (Kahire 1964, 1984), *el-Müsâvât fi'l-İslâm* (Kahire 1965), *Ḥimâyetü'l-İslâm li'l-enfüs ve'l-a'râz* (Kahire 1970), *el-Mer'e fi'l-İslâm* (Kahire 1971), *Ḥuḳûḳu'l-insân fi'l-İslâm* (Kahire 1979), **Neşirleri:** İbn Haldûn, *Muḳaddime* (I-III, Kahire 1370/1951, 1401, ts., 3. bs.); İbrâhîm Mustafa v.dğr., *Ḳavâ'idü'l-luġati'l-Arabiyye: en-Naḫv ve's-şarîf,*

el-Me'ânî el-beyân el-bedî' (I-II, Kahire 1357-1361/1938-1942, Tâhâ Hüseyin, Ahmed el-İskenderî ve Muhammed Mehdi Allâm ile birlikte).

BİBLİYOGRAFYA :

İnsan ilâhî Zahir, *er-Reddül-kâfi 'alâ muġâle-ḫâti'd-duktür 'Ali 'Abdülvâhid Vâfi*, Lahor 1984, s. 2-23, ayrıca bk. tür.yer.; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyün fi ḥamsine 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 218-219; M. Abdülcevvâd, *Taḳvîmü Dâri'l-ülûm: 1872-1947*, Kahire 1410/1990, I, 250-251; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tetimmetü'l-A'lâm*, Beyrut 1418/1998, I, 383-384; Ahmed el-Alâvine, *Zeylül-A'lâm*, Cidde 1418/1998, s. 140-141; a.mlf., *el-Tezyil ve'l-istidrâk 'alâ Mu'cemi'l-mü'ellifin*, Cidde 1423/2002, s. 217; Nizâr Abâza – M. Riyâz el-Mâlih, *İlmâmü'l-A'lâm*, Beyrut 1999, s. 188-189.

HÜSEYİN YAZICI

VAHDETÎ EFENDÎ

(bk. MEHMED ŞEVKET VAHDETÎ).

VAHDÎ EFENDÎ

(ö. 1126/1714)

Arap dili ve edebiyatı âlimi, muhaddis, hattat ve kadî.

İbrâhîm Vahdî, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Varna ile Köstence arasında bulunan Hacıoğlupazarcığı (günümüzde Dobriç) kazasında doğdu. 1662-1669 yılları arasında İstanbul'da bulunan (*Terceme-i Tefsîr-i Tibyân* müellifi Ayıntâbi Mehmed Efendi'den faydalandığını belirttiğine göre 1640'lı yıllarda doğmuş olmalıdır. Babasının adı Mustafa, dedesinin adı Tursun oğlu Mehmed'dir. Hayatının büyük bir kısmını İstanbul'da (Anadolu) geçirdiğinden Rûmî nisbesiyle ve Vahdî-i Rûmî diye de tanınmıştır. "Farazî" nisbesi ise ferâiz meseleleriyle uğraşmasıyla ilişkilidir. İlk eğitimi memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti, Abdürrahimzâde Yahyâ Efendi ile Ayıntâbi Mehmed Efendi gibi hocaların derslerine devam etti. Tahsilini tamamlayıp icâzet aldıktan sonra İstanbul medreselerinde ders okutmaya başladı ve Süleymaniye Medresesi'nde dârülhadis müderrisi olarak görev yaptı. Meşhur hattatlar arasında sayılan Vahdî Efendi ta'lik hattını, bu hat dalında "zamanın İmâd'ı" (nesta'lik ustası Mîr İmâd, ö. 1024/1615) olarak nitelenen ve askeriyede büro şefi olarak görev yapan şair, hattat Siyâhî Ahmed Efendi'den öğrendi. Ardından Akba-ba imamı diye tanınan hattat ve bestekâr Mehmed Zaîfi Efendi'den sülûs ve neşih meşketi (Müstakimzâde, s. 637). Şevket Rado, vefatından bir yıl önce yazdığı bir hat örneğinin özel koleksiyonunda oldu-

Ėunu belirtmektedir (*Türk Hattatları*, s. 122). Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunan eserlerinin birçoğu müellif hattını yansıtan örnekler niteliğindedir. Müderrislikte icâzet verecek düzeye ulaşınca kadılık mesleğine intisap etti ve Halep kadılığına tayin edildi. Bu görevi sırasında (yahut görevinden azledilmesinden sonra) 12 Rebülevvel 1126 (28 Mart 1714) tarihinde vefat etti ve Eyüp Mezarlığı'na defnedildi. Türkçe, Arapça ve Farsça'nın edebiyatına vâkıf, şair tabiatlı, biyografi dalında uzman olduğu belirtilen (*Osmanlı Müellifleri*, III, 16) Vahdî Efendi'nin yazdığı eserlerin hepsi yazma halinde olup çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.

Eserleri. Edebiyat, Belâgat. 1. el-Mu'ave-vel Şerḫu ebyâti'l-Muḫavvel. Hatîb el-Kazvîni'nin *Telḫişü'l-Miftâḫ*'ı üzerine Teftâzânî'nin yazdığı şerhte geçen şahid beyitlerin açıklamasına dairdir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2271, 136 varak, 1106 [1694-95] yılında yazılmış olup müellif hattıdır; nr. 2272; Manisa İl Halk Ktp., nr. 5477, müellif hayattayken yazılmıştır; Chester Beatty Library, nr. 3591). *el-Muḫavvel*'in şevâhidine dair ilk şerh olduğu belirtilen *el-Mu'avevel*'i Abdülkâdir Hüseyin Tahlû doktora tezi olarak inceleyip tahkik etmiştir (1433, Somali

Vahdî Efendi'nin *el-Mu'avevel Şerḫu ebyâti'l-Muḫavvel* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2271)

